

מאמר:
באור, פרנק, "מפיקי התועלת מן האריוציות"; הדוגמה של המבורג"

בתוך:
יד-ושם כו (תשנח) 131-152

"לקט" הינו פרויקט של האיגוד העולמי למדעי היהדות. מטרת הפרויקט היא להציג מאמרים מרכזיים במדעי היהדות ברשת האינטרנט, לתועלת ציבור החוקרים. הפרויקט הינו ללא מטרת רווח וממומן על ידי מוסדות וגופים שונים.
מאמר זה מתפרסם בשיתוף הוצאת הספרים "יד ושם".

למידע נוסף על הפרויקט, צרו קשר:
לקט – האיגוד העולמי למדעי היהדות
www.lekkt.com
editor@lekkt.com

המאמר נמצא וניתן להורדה באתר. המאמר מופיע בפרויקט בהסכמת וברשות הוצאות לאור בתנאים הבאים:

- ◆ לא יעשה כל שימוש מסחרי במאמר ללא אישור מפורש ובכתב מההוצאה.
- ◆ המאמר הוא לשימוש מחקרי ולימודי אישי בלבד.
- ◆ אין להציג מאמר זה בשום צורה ברשת האינטרנט ללא אישור מפורש ובכתב מההוצאה.

"LEKKET" is a project of the World Union of Jewish Studies. The goal of the project is to present basic and important articles for Jewish studies on the web, for the benefit of researchers as well as the general public. The project is non profit; financed by different institutions.

This article is presented in cooperation with "Yad Vashem" publications.

For more information please contact us at:
LEKKET – World Union of Jewish Studies
www.lekkt.com
editor@lekkt.com

The article is to be found and can be downloaded from the website. Presentation of this article in the project is approved by the publishers under the following conditions:

- ◆ The article can not be used for commercial purposes without the written permission of the publishers.
- ◆ The article is to be used for the purposes of research and personal studies only.
- ◆ The article can not be presented on the web in any form without the written permission of the publishers.

מפיקי התועלת מן ה"אריזציות": הדוגמה של המבורג

פרנק באיור

על אף שהאריזציה של נכסים יהודיים תחת השלטון הנאצי היתה אחת מהעברות הרכוש הגדולות ביותר בתקופה המודרנית, גילו ההיסטוריונים אך עניין מועט בהיבט חשוב זה של רדיפת היהודים בגרמניה. מחקריהם החלוציים של הלמוט גֶנְשֶל (Genschel)¹ ואברהם ברקאי² מוסרים אמנם תמונה כללית, שהושלמה על-ידי תיאורים פרטניים³ ומחקרים אזוריים,⁴ אך ידיעתנו על פרטים חשובים של הרס בסיס הקיום של היהודים עדיין לוקה בחסר. אחת השאלות הפתוחות היא מי היו אלה שהפיקו תועלת מתהליך

- 1 Helmut Genschel, *Die Verdrängung der Juden aus der Wirtschaft im Dritten Reich*, Göttingen: Musterschmidt, 1966 (Genschel, *Verdrängung*)
- 2 Avraham Barkai, *From Boycott to Annihilation: The Economic Struggle of German Jews, 1933-1943*, Hanover, NH: University Press of New England, 1989 (Barkai, *Boycott*); German original, 1987
- 3 Peter Hayes, "Big Business and 'Aryanization' in Germany 1933-1939", *Jahrbuch für Antisemitismusforschung*, 3 (1994), pp. 254-281 (Hayes, "Big Business"); Dirk van Laak, "Die Mitwirkenden bei der 'Arisierung'. Dargestellt am Beispiel der rheinisch-westfälischen Industrieregion 1933-1940", in Ursula Büttner, ed., *Die Deutschen und die Judenverfolgung im Dritten Reich*, Hamburg: Christians, 1992, pp. 231-257; Avraham Barkai, "Die deutschen Unternehmer und die Judenpolitik im 'Dritten Reich'", *Geschichte und Gesellschaft* 15 (1989), pp. 227-247 (Barkai, "Unternehmer")
- 4 Barbara Händler-Lachmann and Thomas Werther, ראה, בין השאר: *Vergessene Geschäfte — verlorene Geschichte. Jüdisches Wirtschaftsleben in Marburg und seine Vernichtung im Nationalsozialismus*, Marburg: Hitzeroth, 1992; Regina Bruns, *Die Bremer Juden unter dem Nationalsozialismus*, Bremen: Selbstverlag des staatsarchivs der Freien Hansestadt Bremen, 1983; Hans Witek, "'Arisierungen' in Wien", in Emmerich Talos, et al., eds., *NS-Herrschaft in Österreich 1938-1945*, Vienna: Verlag für Gesellschaftskritiker, 1988 pp. 199-217

הפקעת הרכוש שהחל בשנת 1933 באופן חתרני וקיבל דפוסים שיטתיים, פסבדר-חוקיים, בשנים 1937/38.

המחקר ההיסטורי פירש לרוב את האריזציה של הרכוש היהודי כאמצעי שלא נקבע בעיקרו על-ידי אינטרסים כלכליים, אלא על-ידי מניעים אידיאולוגיים של הנאצים, כחלק חשוב במדיניותם נגד היהודים וכשלב מוקדם לגירוש ולרצח ההמוני.⁵ גם הנאצים לא הסתירו בהצהרותיהם הפומביות ש"הבעיה היהודית" מהווה עבורם "בעיה פולקיסטית וגזעית ולא בעיה כלכלית".⁶ למרות זאת לא חסרו נסיונות לצמצם את משמעות האריזציה לתפקודה הכלכלי-תועלתני, תוך התעלמות מיסודותיה האידיאולוגיים. כך הדגישה, למשל, ההיסטוריוגרפיה המרקסיסטית-לניניסטית תמיד את "אחריות ההון הפיננסי הגרמני לרדיפתם ורציחתם של היהודים".⁷ ההיסטוריונים ג'ן עלי (Aly) וסוזנה היים (Heim) פירשו בספרם *Vordenker der Vernichtung*, את דוגמת האריזציה בווינה כמעשה של מודרניזציה כלכלית: מטרתו היתה, כביכול, תיקון סטרוקטורלי של תחומי כלכלה עודפים, ובכך נועד לו אופי של מודל עבור מדיניות הכיבוש וההשמדה הנאצית במזרח אירופה.⁸

מאמר זה אין מטרתו להצטרף אל צמצום תפקודי מעין זה של מדיניות-היהודים הנאצית, אולם ממדיה הכלכליים אכן זקוקים לחקירה מדעית מדוקדקת. אף שמוטיבים תועלתניים לא היו מרכזיים בצירופי ההנמקה של מדיניות האריזציה הנאצית, הם היוו תמריץ במוטיבציה של המוסדות והאנשים שנטלו בה חלק. התועלתנות קבעה בעיקר את הדפוסים הקונקרטיים ואווירת הביצוע שבהם התנהלו האריזציות בפועל. להלן בדעתי להעלות כמה מחשבות על מפיקי התועלת מן האריזציה ותופעות הלוואי הכלכליות והחומריות שלה על סמך מחקר אזורי על העיר המבורג. תחילה תיבדק התועלת שהפיקו ממנה כל אחד מן הגורמים הבאים:

- 5 כך, למשל, ראול הילברג (Hilberg), המפרש את הפקעת נכסי היהודים כשלב בדרך לחיסול. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, New York: Holmes and Meier, 1985.
- 6 מצוטט על-פי: "Die Ausschaltung der Juden", *Die deutsche Volkswirtschaft*, Nationalsozialistischer Wirtschaftsdienst, No. 33 (1938), p. 1197.
- 7 Kurt Pätzold, *Faschismus, Rassenwahn, Judenverfolgung. Eine Studie zur politischen Strategie und Taktik des faschistischen deutschen Imperialismus* (1933-1935), [East] Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975, p. 25.
- 8 Götz Aly and Susanne Heim, *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung*, Hamburg: Hoffmann und Campe, 1991, pp. 33-43 (Aly and Heim, *Vordenker*).

הרייך הגרמני, המפלגה הנאצית ופעיליה, רוכשי הרכוש היהודי והכלכלה. בהמשך לכך בדעתי להאיר את דפוסיו של "עסק ניצול" מיוחד שעד כה לא זכה כמעט לתשומת לב: תת-ענף של המסחר שצץ סביב האריזציות, עם תסמינים של מגעים שוטפים עם עולם הפשע, וניצל ללא מעצורים את מצוקתם של יהודים רבים. לבסוף ייבחנו תפקידה והשתתפותה של האוכלוסייה הגרמנית, שבשום אופן לא הסתפקה בתפקיד של משקיף פסיבי מן הצד.

אריזציה כאמצעי הפקעה

במדיניות-היהודים של הנאצים נועד לגזל, להפקעת רכושם של היהודים ולהרס בסיס קיומם הכלכלי מקום רב משמעות. כל החרפה של ההגבלות הכלכליות הגבירה את לחץ ההגירה על יהודי גרמניה וקירבה את הנאצים למטרת היסוד האידיאולוגית, לעשות את הרייך הגרמני "חופשי מיהודים" (*judenfrei*) קשר בלתי אמצעי זה בין מדיניות ההפקעה להגירה הכפויה נתגלה במיוחד באביב 1938 בווינה: ההגירה הכפויה המאורגנת על-ידי "המרכז להגירה יהודית" (*Zentralstelle für jüdische Auswanderung*) בהנהלת שירות הביטחון ("ס"ד) של הס"ס באה מיד בעקבות השוד הכלכלי. בהמשך התפשט מודל זה על פני הרייך כולו עם ייסוד "מרכז הרייך להגירה יהודית" (*Reichszentrale für jüdische Auswanderung*) בינואר 1939. אולם במדיניות האריזציה הינחו את המדינה הנאצית גם חישובים פיננסיים מיידיים: אחרי 1933 הקימה המדינה בהדרגה מנגנון דיכוי פיננסי, שאיפשר לא רק לאלץ את היהודים למכור את רכושם, אלא גם להפקיע מהם לאחר מכן חלק ניכר מפדיון המכירה. ההיסטוריונים שהיו מקובעים בתפיסתם את מדיניות משרד הכלכלה ואת "שינוי הכיוון" שייחסו לה אחר פיטורי שאכט (*Schacht*) ממשרת שר הכלכלה בסתיו 1937, הקדישו עד כה אך מעט תשומת לב לדפוסים מנגנון הדיכוי הפיננסי הזה ולחשיבותו לאריזציה. מרכיביו העיקריים היו הקמתם והרחבתם של מוסדות הפיקוח על מטבע החוץ במינהלות הפיננסים הראשיות (*Devisen- und Überwachungsstellen bei den Oberfinanzdirektionen*) והקמת משרד החקירות של מטבע החוץ בכרליץ (*Devisenfahndungsamt*) בקיץ 1936, שהועמד תחת הנהלתו של ריינהארד היידריך והבטיח לס"ס השפעה ישירה על מוסדות פיקוח על המכס ועל מטבע החוץ.⁹ על היהודים הכבידה

9 ראה: Hans Safrian, *Die Eichmann-Männer*, Vienna: Europaverlag, 1993, pp. 23-67 (Safrian, *Eichmann-Männer*)

10 Bundesarchiv Koblenz, R58/23a, pp. 144, 163-164 (BAK)

במיוחד ההחמרה המתמדת של חוקי מטבע החוץ, שהגיעה לשיא ראשון עם "החוק לשינוי חוק ניהול מטבע החוץ" (*Gesetz zur Änderung des Gesetzes über die Devisenbewirtschaftung*) שחוקק באחד בדצמבר 1936.¹¹ סעיף חדש, מס' 37a, איפשר למשרדי הפיקוח על מטבע החוץ לשלול מן הנחשדים בהברחת הון את כל זכויות הבעלות על רכושם. אף שמבחינה פורמלית היה החוק הזה תקף לגבי כל "תושבי הארץ" (*Inländer*), היה זה למעשה חוק כפייה אנטישמי. מינהלת המסים בהמבורג ניצלה את האפשרויות החדשות מיד וגרמה בכך לגל של אריזציות, בעיקר של מפעלים גדולים שבידי יהודים.¹²

בו בזמן הלכה ונתהדקה רשת של מסים והיטלי-חובה שהחל משנת 1938 הובילה למעשה להחרמה כללית של רכוש היהודים.¹³ מרכיביה העיקריים של מדיניות המיסוי הזו היו חוקים והיטלים על העברות הון שעלו בהתמדה, מס על רכוש יהודי (*Judenvermögensabgabe*), היטלי הגירה ומס על רווחי האריזציות (*Entjudungsgewinnsteuer*).

חוק בריחת ההון (*Reichsfluchtsteuer*) שהנהיגה עוד בשנת 1931 ממשלת ברנינג (Brüning) מסיבות שהיו קשורות במדיניות התשלומים של פיצויי המלחמה שהוטלו על גרמניה בחוזה ורסאי, הלך ונעשה מעיק יותר אחרי 1933, והפך לחוק כפייה אנטי-יהודי. בשנת התקציב 1932/33, השנה האחרונה של רפובליקת ויימאר, הסתכמו כל ההכנסות מחוק זה בכ־900 אלף רייכסמרק (ר"מ). תחת שלטון הנאצים הן עלו בשנת התקציב 1938/39 לסכום של 342 מיליוני ר"מ. ה"עמלות", הפסדי השער בעת

"Gesetz zur Änderung des Gesetzes über die Devisenbewirtschaftung", 11
Reichsgesetzblatt (RGL) 1936, pt. I, pp. 1000-1001

12 Staatsarchiv Hamburg (StAHH), "Oberfinanzpräsident," 9 UA 3
 ביטחון נגד יהודים כאמצעי מניעה נגד בריחת הון). על אריזציות כתוצאה של
 פקודות הביטחון, ראה, בין היתר: Archiv des Wiedergutmachungsamtes beim
 Landgericht Hamburg (AWLH), Z 21664 (Fa. Jacoby, Zucker-Export), Z
 2869-1 (Metallwerk Peute), Z 2660 (Arnold Bernstein Schiffahrtsgesellschaft
 m.b.H.), Z 995-1 (Fa. Julius Lachmann, Im- und Export), Z193-1 (Fa.
 .Dammtor-Lombard, Weiss & Sander)

13 על אפליה במיסוי נגד יהודים והמספרים הבאים ראה: Günther Felix, "Schein-
 legalität und Rechtsbeugung — Finanzverwaltung, Steuergerichtsbarkeit
 und Judenverfolgung im 'Dritten Reich'", *Steuer & studium* 5 (1995), pp.
 197-204; Dorothee Mussnug, *Die Reichsfluchtsteuer 1931-1953*, Berlin:
 Duncker & Humblot, 1993; Martin Tarrab-Maslaton, *Rechtliche Strukturen
 der Diskriminierung der Juden im Dritten Reich*, Berlin: Duncker & Humblot,
 1993.

העברות ההון שנגבו בעת המרת פקדונות המהגרים החסומים למטבע חוץ, נסתכמו בינואר 1934 בכ-20% מן ההון המועבר. ביוני 1935 כבר עלו עד 68%, באוקטובר 1936 עד 81% וביוני 1938 ל-90%. החל מספטמבר 1939 נשאר ההפסד קבוע ברמה של 14.96% מאחר שברוב המקרים היגרו הבעלים הקודמים בעקבות האריזציה לחו"ל, יכלו הנאצים להחרים את החלק הארי של רכוש היהודים כבר באמצעות אותם היטלים שנגבו על-ידי ה-Deutsche Golddiskontbank (דגו).

ב-12 בנובמבר 1938, לאחר "ליל הברדולח", הוצאה ה"תקנה של תשלום הכופר על-ידי יהודים בעלי נתינות גרמנית", שהטילה עליהם תשלום מיליארד ר"מ. הסכום נגבה בחמישה תשלומים, ועם תוספת של חמישה אחוזי ריבית הכניס לרייך הגרמני סך של 1.126 מיליארד ר"מ.

הגסטפו של המבורג החל בדצמבר 1938 לגבות ממהגרים יהודים "היטל הגירה" (*Auswanderungsabgabe*) נוסף בגובה 20% מתשלומי "מס בריחת ההון".¹⁵ ברייך כולו הונהג היטל זה רק ממרס 1939. הכנסות היטל זה זרמו בהמבורג כמעט בשלמות לתוך קופות הקהילה היהודית, אשר איבדה את מקורות הכנסתה העיקריים בשל הגירת חברי הקהילה האמידים ביותר. ה"תקנה בדבר השימוש ברכוש היהודי" (*Verordnung über den Einsatz jüdischen Vermögens*) מה-3 בדצמבר 1938 איפשרה למוסדות שאישרו את האריזציות לגבות היטל לטובת הרייך הגרמני.¹⁶ לפי תקנת משרד הכלכלה מה-8 בפברואר 1939 נקבע גובה ההיטל ברמה של 70% מן ההפרש שבין האומדן הרשמי של ערך הנכס לבין המחיר ששולם בפועל בעת הרכישה. לבסוף תיקן הרמן גרינג, בתפקידו כממונה על תכנית ארבע השנים, ב-10 ביוני 1940 "תקנה בדבר בדיקת העסקות של חיסול הכלכלה היהודית" (*Verordnung über die Nachprüfung von Entjudungsgeschäften*)¹⁷ שבה נקבע תשלום-משווה לטובת המדינה בעבור כל מכירות האריזציה שבהן זכה הרוכש ב"יתרון רכוש בלתי סביר". לכאורה צריך היה להחיל

14 טבלה של סכומים כאלה לשנים 1934-1939 אפשר למצוא בתוך: Oberfinanzpräsident, StAHH, 47 UA 14.

15 Leo Lippmann, "...dass ich wie ein guter Deutscher empfinde und handle". *Zur Geschichte der Deutsch-Israelitischen Gemeinde in Hamburg in der Zeit vom Herbst 1935 bis zum Ende 1942*, Hamburg: Dölling & Galitz, 1944, pp. 71-72.

16 "Verordnung über den Einsatz jüdischen Vermögens", *RGBl*, 1938, pt. I, pp. 1709-1712, esp. 1709, art. V, §15, sec. 1.

17 "Verordnung über die Nachprüfung von Entjudungsgeschäften", *RGBl*, 1940, pt. I, pp. 891-892.

תקנה זו למפרע על כל עסקות האריזציה, משום שהתעשרות הקונים על חשבון הבעלים היהודים נחשבה המאפיין העיקרי של כל הרכישות האלה. תקנה מאוחרת זו כמעט לא הופעלה כלל בהמבורג, והכניסה בסך-הכל רק כ־50 מיליון ר"מ. כמו באזורים אחרים ברייך פיתחה ההנהגה הפוליטית בהמבורג כבר קודם לכן אמצעים יעילים הרבה יותר לגביית כספים.¹⁸ להלן נדגים באמצעות שתי דוגמאות מהמבורג כיצד הובילו למעשה כל המסים וההיטלים יחד לשידת הבעלים היהודים מכל נכסיהם:

אלברט ארונסון (Aronson) עוד היה ביולי 1938 אחד מבעלי העסקים האמידים ביותר בהמבורג.¹⁹ הוא היה בעליו היחיד של בית-החרושת לשוקולד Reese & Wichmann GmbH ושל חברת היבוא לסיגריות Havana Import Compagnie וכן של 36 נכסי מקרקעין, חלקם באזורים מרכזיים. ערך כל רכושו הסתכם ביותר מארבעה מיליון ר"מ. כאשר היגר ארונסון שישה שבועות לאחר מכן ללונדון, יכול היה להציל ולקחת אתו רק 1.7% של רכושו. כדי לממן את ההגירה נטל מן הבנק שלו, מ"מ ורבורג ושות' (Bank M.M. Warburg & Co.), הלוואה של 800 אלף ר"מ, מהם יכול היה להעביר רק 66,000 דהיינו 5,413 ל"ש. 734,000 ר"מ הוחזרו לשיעורין לדגו. כדי להחזיר את ההלוואה נאלץ ארונסון למכור את רוב נכסי דלא-ניידי שלו במחיר מגוחך, בעוד שני העסקים שבבעלותו עברו אריזציה כפויה. התמורה של מכירת העסקים, בסך 800,000 ר"מ, הופקדה בחשבון-ביטחון שעליו לא היתה לארונסון שום זכות הוראה, לאחר שמינהלת המסים העליונה של המבורג הבטיחה את חסימתו ב־12.7.1938. כדי לקבל את דרכונו נאלץ ארונסון לשלם 613,713 ר"מ "מס בריחת הון", 245,410 ר"מ "היטל רכוש יהודי" ועוד 100,000 ר"מ לקרן סודית של הגאולייטר של המפלגה הנאצית בהמבורג. שאר המזומנים והמקרקעין הוחרמו לאחר מכן לטובת הרייך הגרמני על סמך התקנה ה־11 לחוק האזרחות שתוקנה ב־25.11.1941. באופן זה נטל לעצמו הרייך 98.3% מכל רכושו של ארונסון. דוגמה שנייה היא בנק מ"מ ורבורג ושות', אחד מעשרת הבנקים הפרטיים הגדולים והמכובדים ביותר בגרמניה.²⁰ במהלך לחץ האריזציות הכללי הפך

18 על תרומות כפיות מעין אלו ועל ההיטלים המחוייבים של המבורג ראה בהמשך.

19 על מקרה ארונסון ועל הנתונים הבאים ראה מכתב מאתרו ריימן (Reimann) מה־12.12.1945, בתוך: 1-5, AWLH, Z 2-Leitakte.

20 על הנתונים הבאים ועל האריזציה של מ"מ ורבורג ושות' ראה מכתב מאריק ורבורג ליחידת הכספים של OMGUS מ־23.1.1946, בתוך: BAK Z 45 F, OMGUS- FINAD, 2/ 181/2; Christopher Kopper, "Nationalsozialistische Bankenpolitik am Beispiel des Bankhauses M.M. Warburg & Co. in Hamburg", M.A. Thesis, Bochum University, 1988, pp. 125-126.

מפיקי התועלת מן ה"אריזציות"

הבנק בשנת 1938 מעסק משפחתי לחברה מסחרית ושני סוחרים מהמבורג, ד"ר רודולף ברינקמן ופול וירץ (Brinckmann, Wirtz) קיבלו לידם את ניהולו. במקרה זה של "אריזציה יידידותית"²¹ פוצתה אמנם משפחת ורבורג בערך המאזני המלא של רכוש, בסכום של 11.6 מיליון ר"מ, אולם תמורת המכירה הופחתה למעשה עד לסכום של 6.4 מיליון, בין השאר על-ידי חישוב ערך חברת-הבת של הבנק באמסטרדם כחלק ממחיר הקנייה. 3 מתוך 6.4 מיליון אלה נשארו בינתיים כ"השקעה רדומה" בתוך הבנק, וזמן קצר לאחר מכן הוכרחו לפדותה. בהמשך נמחק פדיון המכירה לחלוטין על-ידי מסים והיטלים. משפחת וארכורג שילמה 850,000 ר"מ "מס בריחת הון", 1 מיליון ר"מ דמי אישור עבור האריזציה, 1,221,000 ר"מ "היטל רכוש יהודי" ו-450,000 ר"מ "היטל הגירה". נוסף על כך נאלצו להמיר 1,200,000 ר"מ למטבע הולנדי ולהחזיקם בחשבון חסום, כתנאי להמשך ניהול הבנק באמסטרדם כעסק משפחתי, והפסידו על-ידי כך סכום נוסף של 1,080,000 ר"מ בהפרשי השער בגובה 90% לדגו.

מה שהתנהל לכאורה כאריזציה הוגנת ואפילו "יידידותית" נתגלה אם כן, כמבט חוזר, כשוד פיננסי מוחלט. גם הצורה המתונה של העברת רכוש זו לא שינתה מאומה ממצב זה, משום שהתמורה הכספית הסבירה שקיבלו הבעלים היהודים נספגה כמעט כולה ברשת הצפופה של מדיניות המיסוי וההיטלים הנאצית.²² להפך, ניתן אפילו לטעון שככל שהאריזציה היתה הוגנת ו"יידידותית" יותר, וככל שפדיון המכירה של הבעלים היהודים היה גבוה יותר, כך גדל הרווח של המדינה הנאצית, שיצאה ברוב המקרים כמרוויחה העיקרית מן האריזציות.

שחיתותם של בעלי תפקידים במפלגה

אחד מסימני ההיכר המיוחדים של שיטת הממשל הנאצית, בייחוד במישור האזורי, היתה מדיניות של העדפת קרובים ומקורבים, שבעזרתה תוגמלו הפעילים הנאצים באופן שיטתי על "דבקותם הרעיונית". שחיתות ונפוטיזם היו טכניקות שלטון חשובות של המפלגה הנאצית, בעיקר בידי הגאולייטרים, שהבטיחו לעצמם את נאמנות חברי המפלגה בעזרת יתרונות

21 כונחה כך אצל: Genschel, *Verdrängung*, pp. 237–240.

22 זה נכון במיוחד לגבי התקופה שאחרי 1938, כשלא היו עוד אלטרנטיבות אפשריות להעברה, כמו פרוצדורת אלטרו (Altreu) או הקרנות שהועברו לפלשתינה במסגרת הסכם ההעברה. לתיאור של הסכם ההעברה ותוכנית אלטרו ראה: Barkai, *Boycott*, pp. 51–53, 103–104.

חומריים.²³ כיוון שהאפשרות לביות הקופות הציבוריות היתה מוגבלת, וגזבר המפלגה הארצי שוורץ (Schwarz) הקפיד על משטר של חיסכון בכל הנוגע לארגונים המחוזיים של המפלגה, ניצלו רבים מן הגאולייטרים את הארזיציות כמקור הכנסה מבורך. הם התייחסו לרכוש היהודי כאל קרן הנתונה בסמכותם, כדי לספק מתוכה את תביעות המפלגה ופעיליה. גנשל רמו על ההקשר הזה שבין הארזיציה לשחיתות על-פי דוגמת הנהלת המפלגה האזורית של פרנקוניה, שגבתה בין השאר 25% ממחיר המכירה לקופתה.²⁴

גנשל אפיין תופעות אלה כ"לא טיפוסיות", משום שייחס אותן בראש וראשונה לאנטישמיות הקיצונית של הגאולייטר יוליוס שטרייכר. אך למעשה מייצגים האירועים בפרנקוניה רק את קצה הקרחון, משום שכמעט כל האזורים המפלגתיים האחרים הפעילו שיטות דומות. הנהלת הגאו של תורינגיה (Thuringia) גבתה 10% מפדיונות המכירה לשם הקמת קרן ביטוח-זיקנה ל"לוחמי מפלגה ותיקים".²⁵ במחוז סארפֶּלֶץ (Saarpfalz) נאלצו הבעלים היהודים להפריש עד 40% מפדיון המכירה לחשבון מיוחד של הנהלת הגאו.²⁶ בהמבורג ייסד הגאולייטר קרל קאופמן (Kaufmann) את "קרן המבורג של 1937" (Hamburger Stiftung von 1937) כמאגר כספים אישי ועצמאי, שבאמצעותו מימן ארגונים מפלגתיים שונים, בעלי חסות אישיים ואת "הקלת נטל החובות על חברי מפלגה ותיקים בעלי זכויות". מלבד זאת רכש קאופמן מכספי הקרן, באמצעות "אנשי קש", את כל מניותיו של עסק יהודי, Chemische Fabrik Siegfried Kroch AG, Wandsbek.²⁷ מקור ההון של קרן המבורג היו "תרומות ארזיציה", שאותן נאלצו להעלות לרוב המוכרים היהודים, אך בחלקן גם הקונים. הנאצים הפעילו לחץ על הבעלים היהודים של מפעלי תעשייה ומסחר שעברו ארזיציה, וסחטו מהם באיומים סכומים שהגיעו לגובה של 100,000 ר"מ,²⁸

23 ראה: Frank Bajohr, "Gauleiter in Hamburg. Zur Person und Tätigkeit Karl Kaufmanns", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 2 (1955), pp. 267–295, esp. 277–280.

24 Genschel, *Verdrängung*, pp. 240–248.

25 אודות "לוחמים ותיקים" (*Alte Kämpfer*) ראה: BAK, NS 1/554, "Gauschatzmeister Thüringen an Reichsschatzmeister Schwarz", 22.7.1938.

26 "Beauftragter des Reichsschatzmeisters für den Gau Saarpfalz an das Reichsrevisionsamt", מה-18.11.1938, שם.

27 AWLH, Z 993, pp. 14–16.

28 "Bericht des Hamburger Oberfinanzpräsidenten an den Hamburger Bürgermeister" אל ראש העיר המבורג מה-8.2.1946, בתוך: StAHH,

ואילו באריזציות של מקרקעין הם ביקשו תשלום מן הקונים ה"אריים", שלרוב רכשו את נכסי היהודים בסכום הנמוך מערכם הממשי.²⁹ למקרקעין של יהודים במקומות ייצוגיים היה כוח משיכה מיוחד בעיני המפלגה הנאצית של המבורג ופעיליה הראשיים. כך קבע הגאולויטר ונציב הרייך (*Reichsstatthalter*) קאופמן את מושבו בוילה שהיתה שייכת למשפחה יהודית עשירה וכונתה ארמון באג' (*Budge Palais*).³⁰ ממלא מקומו, מזכיר המדינה ארנס (*Ahrens*), ופעילי מפלגה רבים אחרים בהמבורג רכשו במהלך האריזציות של נכסי דלא-ניידי בתי מגורים של יהודים במחירים מיוחדים.³¹ גם מוסדות מפלגתיים רכשו נכסי דלא-ניידי של יהודים ללא עכבות. כך התמקם, למשל, בית-הספר למנהיגים (*Gauführerschule der NSDAP*) של המבורג בביתו של יהודי מבעלי המניות הגדולים של חברת הנפט הגרמנית-אמריקנית (*Deutsche-Amerikanische Petroleum-Gesellschaft*) שהיגר לחו"ל. אף שמחיר הנכס עלה על 450,000 ר"מ, שילם גזבר המפלגה האזורי 60,000 ר"מ בלבד לחשבון חסום. את מחיר הקנייה הזה הוא הגדיר בציניות כ"כה מגוחך, שניתן לראות בו לכל היותר סוג של תשלום סמלי".³² הס"ס יכול היה לרכוש במחיר נמוך אף יותר וילה ליד הנהר אֹסנאלסטר (*Aussenalster*), ששימשה לו בית-הארוחה. לאחר שבעל הנכס היהודי נפטר בעת חקירתו מהתקף-לב, הכריח הגסטפו את מנהל עזבונו למכור את הבית. אולם קוונה הופיע לא הס"ס כי אם חברת החשמל של המבורג. מנהלה הראשי אוֹטֶה (*Otte*) היה חבר מכובד בס"ס ומסר לו לבסוף את הבית ללא תשלום.³³ חובת האישור של האריזציות שהונהגה בשנת 1938 פתחה בפני המפלגה הנאצית אפשרויות נוספות להתעשרות. בעקבות התקנות ל"רישום רכוש היהודים" (*Verordnung zur Anmeldung des Vermögen der Juden*) מה-26 באפריל 1938 ול"שימוש ברכוש היהודים" (*Verordnung zum*

42-41, pp. "Hamburger Stiftung von 1937", no. 24, על מקרים פרטיים ראה,

בין היתר: AWLH Z2 (Aronson), Z 2073 (Luria & Co. Succ.).

29 ראה תזכיר: "Hamburger Stiftung von 1937", no. 24, pp. 41-42, StAHH, 12.2.1947.

30 ראה: Günther Könke, "Das Budge-Palais. Entziehung jüdischer Vermögen und Rückerstattung in Hamburg", in Arno Herzig, ed., *Die Juden in Hamburg 1590 bis 1990*, Hamburg: Dölling & Galitz, 1991, pp. 657-658.

31 משפחת ארנס, p. 108, StAHH No.5.

32 תזכיר מה-16.2.1937, BAK, NS 1/2375-2.

33 מכתב מד"ר קרל שטומה (Stumme) מה-18.7.1951, pp. 1719-2, AWLH, Z 20-22.

לתוכנה העליונה למתן אישורים אלה. הוא ניצל עמדה זו בקשיחות לתועלתם של פעילי המפלגה. על כן סירב לעתים לאשר חוזי קנייה והעביר במקום זאת את מפעלי היהודים למנהלים המקומיים והאזוריים של המפלגה, שמעולם לא היו פעילים בתחום הכלכלה, לא כל שכן בניהול מפעל כלשהו.³⁴

גם אחרים שהיו בעלי זכות החלטה בתחום מדיניות-היהודים הנאצית בהמבורג ניצלו את השפעתם ללא מעצורים להתעשרותם הפרטית. כך למשל, "בעל התיק היהודי" (*Judenreferent*) של הגסטפו בהמבורג, קלאוס גֶטְשֶׁה (*Göttsche*), העביר למטרותיו האישיות 237,000 ר"מ מחשבון של הגסטפו, שבו הופקדו פדיונות המכירות הפומביות של רכוש היהודים³⁵ ויליבלד שְלֶרְט (*Schallert*), מנהל מחלקת ההצבה לעבודה (*Arbeitseinsatz*) של "יהודים וצוענים" בלשכת העבודה של המבורג, התעשר באופן שיטתי מן היהודים. הוא סחט מהם את רכושם, אנס נשים והלשין על הסרבנים בפני הגסטפו, שדאג לגרשם לאושוויץ.³⁶ מצבים כאלה בהפעלת מדיניות-היהודים של הנאצים חשפו את השקר בהנמקות המוסריות-לכאורה של האריזציה, שלפי התעמולה הנאצית התנהלה על-פי עקרונות "ההישגיות והיושר".³⁷

למרבח הפליאה לא פעלה המדינה הנאצית כמעט בכלל נגד הנוק שגרמה השחיתות לאינטרסים הכספיים שלה. למותר לערוך ספקולציות, שמה מחלה המדינה הנאצית על התעשרותם של פעילים נאצים כמעין מס למען "התנועה". כבר מבחינה מבנית לא עמדו לרשות הנציונל-סוציאליזם שום מנגנוני בקרה יעילים למלחמה בשחיתות. כנגד ביקורת יעילה פעלו בעיקר שלושה גורמים: א. החיסול הדיקטטורי של פעולתו הביקורתית של הציבור; ב. "עקרון המנהיג" (*Führerprinzip*) האטביסטי, שלא הוכוון לפיקוח על השלטון אלא ללויאליות ללא תנאי ועודד יצירת קליקת שדמו

34 ראה למשל: StAHH, Deputation für Handel, Schiffahrt und Gewerbe II, III D 5 ("אריזציה" של Fa. Herz & Co.); שם, Senatskanzlei-Präsidialabteilung, 1939 S II/28 ("אריזציה" של Campell & Co.).

35 מכתב מ-Norddeutsche Bank אל Oberfinanzpräsident מה-26.6.1950, StAHH, Oberfinanzpräsident, 47 UA 13.

36 ראה: משרד המשפטים של המבורג, Staatsanwaltschaftliches Ermittlungsverfahren gegen Willibald Schallert beim Landgericht Hamburg wegen Verbrechen gegen die Menschlichkeit, 14 Js 278/48.

37 ראה: "Arisierung — eine Gesinnungsfrage", *Völkischer Beobachter*, 11.9.1938.

למאפיה; ג. ולפני הכל, השלילה המוחלטת של זכויות הקרבנות שנמסרו ללא מגן לשרירות השלטון הנאצי.

התנהגות הרוכשים

אפליה ורדיפות יצרו את תנאי־המסגרת של האריזציה, שמהם נהנו בסופו של דבר רוכשי רכוש היהודים. כך אסור היה, למשל, לחשב את הערך הבלתי־חומרי של מפעל, שהורכב מן המוניטין שלו, מצבו בשוק, לקוחותיו הקבועים וסיכויי ההכנסה. לפי ההשקפה הנאצית לא נהנו מפעלי היהודים מ"מוניטין" כאלה. הוראות מיוחדות לשמאים המושבעים של לשכות המסחר והתעשייה כוונו להוריד את ערך רשימות מלאי הסחורות וההון המושקע. הערכת המלאי, שכרגיל נזקקו לה בספירות השנתיות לכמה ימים, ארכה לעתים רק כמה שעות ולעתים קרובות רק כמה דקות.³⁸ אפילו טובין מבוקשים נאמדו בהרבה מתחת למחיר הרכישה. בדרך־כלל קבעו השמאים כבסיס את ערך פשיטת־הרגל, שהגיע רק למחצית מחיר הרכישה.³⁹ באחד המקרים אף הציע מומחה של לשכת המסחר בהמבורג לקונה לרכוש עסק במחיר השווה לעשרה עד עשרים אחוזים מערך מלאי הסחורות ויעץ לו "שלא יהיה טיפש וינצל את המצב הנתון".⁴⁰ תנאים כאלה שררו בעיקר בעת האריזציות של השנים 1937/38, שנוקקו לאישור, אך הם נסתמנו כמגמה כבר במכירות האריזציה שלפני 1937. החל מדצמבר 1938 נשללו מן הבעלים היהודים, שרבים מהם הובלו למחנות־הריכוז אחרי ליל־הבדולח, כל זכויות הבעלות על רכושם ו"נאמנים" שמונו על־ידי השלטונות יכלו למכור את המפעלים בלי הסכמת הבעלים במחיר מגוחך. למרות תנאי המסגרת המפלים לגבי הבעלים היהודים לא נתגלו כל האריזציות כטווח הבינוני כעסק טוב עבור הקונים. הכוונה בעיקר לעסקים שעסקו בסחר־חוץ, שהיוו בהמבורג כמעט שלישי מכל העסקים שבידי יהודים. אחר שעברו לידי גרמני "ארי" הוחרמו בדרך־כלל עסקים אלה על־ידי היהודים בחו"ל שהיו קשורים עמם קודם בקשרי מסחר. עם פרוץ

38 שים לב, למשל, למקרה חנות התכשיטים של אדולף ליפר (Lipper), שם הושלם אומדן ערכם של אלפי שעונים ותכשיטי זהב בשעתיים; או למקרה חנות ההלבשה של היינריך קולם (Colm), שהחליפה בעלים במהלך עשר דקות. ראה: AWLH, Z 963-4, p. 2 (Fa. Adolf Lipper); Z 28-1 (Ostindienhaus Heinrich Colm)

39 עדות מנהל החשבונות גוסטב פון־ברגן (Bargen) מה־18.2.1969, שם, Z 28741, p. 30

40 הציטוט מתוך: שם, Z 1175-1, p. 9 (Fa. Fiedler's Strumpfläden)

המלחמה בשנת 1939 נותקו כמעט כל קשרי העסקים והרבה עסקים נאלצו להפסיק לפעול או הצליחו בקושי להחזיק מעמד בעסקי חליפין שונים. בעת הפצצת המבורג בשנת 1943 במסגרת "מבצע עמורה" נהרסו כליל יותר ממחצית המפעלים של המבורג. כמה מן הקונים של רכוש היהודים עמדו אחרי 1945 בפני תביעות להחזרת רכוש בעבור מפעל שלא הכניס להם שום רווח.⁴¹

בסיכום כולל ייצגו רוכשי רכוש היהודים חתך רחב של האוכלוסייה הגרמנית ולא היוו כלל קבוצה הומוגנית. היו ביניהם חמסנים חסרי כל התחשבות ששאפו לבזוז את כל רכושם של הבעלים היהודים וגם אנשי עסקים בעלי הבנה שניסו לשלם תמורה הוגנת. ניתן לחלק את הקונים לשלוש קבוצות טיפוסיות בהתאם להתנהגותם:⁴²

הקבוצה הראשונה, של הקונים הפעלתנים וחסרי המעצורים, הקיפה כ-40% מכלל הקונים. אלה הצטיינו בהפעלת יוזמות אישיות כנגד הבעלים היהודים, כדי להוריד את מחיר הרכישה על-ידי ניצול חוסר הברירה של הבעלים, עוד מעבר לתנאי המסגרת המפלים של האריזציות, לתועלתם האישית. הם איימו על המוכרים וסחטו אותם באמצעות הלשנות ושיתוף-פעולה עם הגסטפו, גרמו להחרמת דרכוניהם,⁴³ סירבו למלא אחר התחייבויותיהם החוזיות,⁴⁴ לחצו על הבעלים תוך ניצול קשריהם הטובים עם המפלגה הנאצית,⁴⁵ או הופיעו בעצמם במדי המפלגה ואסרו על הבעלים היהודים את הכניסה לעסקיהם.⁴⁶ אין זה מפליא שבקבוצה זו רב במיוחד חלקם של פעילי המפלגה הנאצית, אך אולי מפתיעה העובדה שבין המתנכלים חסרי-המצפון ביותר לבעלי העסקים היהודים היו לעתים קרובות אנשים שהועסקו במפעליהם. תאוות הבצע הניעה אותם להתחבר מאחורי גבו של מעסיקם היהודי עם מוסדות המדינה הנאצית, כדי לזכות בעצמם בבעלות על המפעל.⁴⁷ "עתה הגיע תורנו לנהל את העניינים", הודיע

41 על מקרים נוספים מסוג זה, שלא היו נדירים במיוחד, ראה: שם, Z 5432-7 (Fa. Bernhard Stern); Z 5500-2 (Fa. Schönthal & co.); Z 9343 (Fa. Dr. Emil Marx Nachf.).

42 חלוקה זו לקבוצות מבוססת על כ-300 אריזציות של עסקים בהמבורג.

43 AWLH, Z 3103 (Chemische Fabrik Rothschild & Leers)

44 שם, Z 574-7 (Fa. Robert Ganz); Z 1256 (Fa. Gebr. Nathan)

45 שם, Z 9879/2894 (Textilgeschäft Martin Josephs); Z 2889 (Fa. H.W. Almind Nachf.).

46 שם, Z 2588 (Fa. H.J. Luft)

47 שם, Z 2522-1 (Fa. Maass & Riege); Z 1159-1 (Schuhwarengeschäft Speier); Z 995 (Fa. Julius Lachmann)

אחד העובדים למעסיקו היהודי, אחרי שגרם מאחורי גבו להפסקת חוזה השכירות של חנותו והשיג חוזה חדש לעצמו.⁴⁸ קבוצה שנייה של רוכשי רכוש היהודים, שהקיפה גם היא כ-40% מן הרוכשים, ניתן להגדיר על-פי התנהגותה כ"שותפים שקטים" של המשטר הנאצי. הם נהנו מן היתרונות האישיים שהעניקו להם תנאי המסגרת של האריזיות, כגון האומדן הנמוך של ערך רשימות המלאי ומלאי הסחורות, אך לא התבלטו מעבר לכך ושאפו להסדיר את העברת הבעלות באופן קורקטי. על-ידי כך יצרו אשליה של העברת רכוש "נורמלית" ורבים מהם כלל לא הבינו את תביעות החזרת הרכוש של הבעלים היהודים אחרי 1945.⁴⁹ רק את הקבוצה הקטנה ביותר, עשרים האחוזים הנותרים, ניתן לאפיין כאנשי עסקים בעלי הבנה ורצון טוב שניסו לפצות את הבעלים היהודים בצורה הוגנת. רבים מהם היו מיודדים אישית עם היהודים ובמקרים רבים נענו לבקשות ידידיהם לרכוש את עסקיהם. בבדיקה קפדנית יותר של חזי קנייה אלה, ברור שהרוכשים והבעלים היהודים הגיעו ביניהם להסכמה שקטה נגד המוסדות המאשרים. לעתים קרובות ניסו להסתיר את מחיר המכירה הריאלי שאסור היה לשלמו מאחורי סעיפי מאזן שונים שערכם הועלה מלאכותית,⁵⁰ או אף לשלמו בחשאי לבעלים היהודים.⁵¹ הסדרים אלה אמנם גילו רצון טוב, אך עקב מדיניות המיסוי וההיטלים הנאצית המחמירה הם מילאו אך לעתים רחוקות את המטרה של פיצוי הוגן לבעלים היהודים. רק מעטים מבין הרוכשים נקטו אמצעים שלפי החוקים הנאציים היו בלתי חוקיים. כך השאירו למשל בידי הבעלים היהודים את התשלומים שעדיין הגיעו להם מלקוחות בחו"ל בלי להזכירם בחוזה המכירה.⁵² אחד הקונים אפילו הבריח אישית שעונים שווייצריים ושרשרות זהב לאמסטרדם והורה להעביר את מחיר הרכישה לחו"ל בתוך מזוודה כדי לפצות את הבעלים היהודים פיצוי מלא.⁵³ מעשים כאלה היו כרוכים בסיכון אישי

- 48 מכתב מד"ר סמסון (Samson), מה-28.2.1951, שם, Z. 1159-1.
- 49 החקיקה לגבי החזרת הרכוש גונתה לעתים קרובות כ"לא מוסרית ולא חוקית", וקונים רבים לשעבר טענו כעת שהם היו למעשה קרבנות של הנסיבות המדיניות. ראה, למשל: מכתב יוליוס מלדאו (Mehldau) אל בית-המשפט של המבורג מה-17.2.1953, שם, Z. 3350-1 (Fa. Inselmann & Co.).
- 50 שם, Z. 1124 (Spedition s. Dreyer Sen. Nachf. GmbH); Z. 13410 (Fa. Julius Engländer & Hinsel).
- 51 שם, Z. 13984 (Fa. H. van Pels & Wolff).
- 52 שם, Z. 14281/14292 (Fa. Wilhelm Haller).
- 53 שם, Z. 15172-1 (F. Julius Hamberg).

לא קטן, והם מאירים באופן בהיר את היפוך הערכים המוסריים שגרמה האריזציה: מי שראה עצמו מחויב לערכים המסורתיים של מסחר הוגן ולא רצה להפיק הון ממצבם הנואש של חפים מפשע, כלומר מי שניסה להישאר "אדם הגון", הפך לפושע העובר על החוקים הקיימים. בדילמה המוסרית הזאת של קונים בעלי רצון טוב נתגלתה אי-המוסריות של האריזציה עצמה. כאשר בודקים את כלל קוני רכוש היהודים בולטת העובדה, שלפחות בהמבורג היה חלקם של אנשי הכלכלה המבוססים קטן יחסית.⁵⁴ רוב הקונים היו מתעשרים קרייריסטים ואנשי עסקים צעירים שרצו להתבסס באמצעות האריזציה, ולעומתם תגרנים קטנים ומקופחים, שניסו למצוא לעצמם קיום אישי במים הפוליטיים העכורים של השלטון הנאצי. את אלה האחרונים כינה הבנקאי מקס ורבורג "הנחותים הגרועים" (*üblen Subalternen*).⁵⁵ המקור הראשוני של הרתיעה היחסית מן האריזציה, שהיתה מורגשת עד ראשית 1938 מצד קהילת העסקים המבוססת, לא היה בשום אופן רגש הרחמים או מעצורים מוסריים, אלא היסוסים מסוג אחר, שאותם הגדיר בגלוי הגאולייטר קאופמן בנאום בפני לשכת המסחר של המבורג:

האריזציה ערערה את בטחוננו של זה או אחר מן הארים בהמבורג. הגיעו אלי שמעות, שכמה אדונים מבוגרים שקלו ברצינות את הבעיה באיזו שנה יגיע סוג זה של אריזציה גם אליהם. כך יכול לחשוב, לדבר או לצפות רק מי שאינו מכיר את בעיית הגזע או מי שאינו בוטח לגמרי בגזע של עצמו. על כן קביעות כאלה הן כה ילדותיות — תסלחו לי על הביטוי — שצריך להיות מודאג באמת. אני רוצה לבקש מכם שכל אימת שאתם נתקלים בחששות כאלה, הוציאו לאדונים האלה הזיות מסוג זה מן הראש, בגילוי לב ובכנות ואם צריך תוך הסתמכות עלי, כי החרוצים יישארו מבחינה כלכלית כפי שהיו עד כה.⁵⁶

האריזציה נתקלה בספקנות מצד חלק מאנשי הכלכלה של המבורג, קודם כל מסיבות של הסדר הפוליטי הקיים: על-ידי מה שהיה למעשה הפקעת

54 בניגוד לכך, ברקאי מדגיש שהמסד הכלכלי היה חסר-מצפון גם בניצול האריזציה לטובתו שלו; להייס (Hayes) יש עוד נימוק נפרד לכך, במיוחד מנקודת המבט של מינו. ראה: "Big Business", Barkai, *Unternehmer*, esp. p. 237; Hayes, "Big Business".

55 הציטוט מתוך: "Autobiographie Aufzeichnungen Max Warburgs", Archiv M.M. Warburg & Co., New York 1944, Chap. "Die Arisierungen 1936-1938", p. 2.

56 נאום קאופמן לפני לשכת המסחר של המבורג, ינואר 1939, Archiv Forschungsstelle für die Geschichte des Nationalsozialismus in Hamburg (Archiv Fst.), fasc. 227-11.

רכוש שמקורו בפעילות כלכלית ארוכת ימים פגעה המדינה הנאצית עמוקות בעקרון הרכוש הפרטי, בניגוד למושגי הביטחון הבורגניים. לא אחד פירש על כן את האריזציה כמבשרת את בואו של "בולשביזם חוס" עתידי. אולם החל משנת 1938 נסתמן שינוי בגישת רוב אנשי הכלכלה של המבורג אל האריזציה. בעת ההיא כבר התגברו על תוצאות המשכר הכלכלי העולמי, שממנו סבלה כלכלת המבורג זמן ארוך יותר מאשר אזורים אחרים ברייך הגרמני, בגלל המבנה שלה, שהיה מכוון בעיקר לסחר-חוץ. על כן כבר לא נראה צורך להתחשב בעסקים של יהודים מסיבות שנבעו מן המדיניות הכלכלית. יתר על כן, עם פרישתו של שאכט ממשרת שר הכלכלה בסוף 1937 הוסר גם גורם מעכב במדיניות האריזציה שהחריפה באופן גלוי וללא הפסק מאז 1937/38. נוסף על כך התבסס המשטר הנאצי בעקבות "הישגיו" במדיניות החוץ, במידה שגרמה לרבים לצפות לתקופה ממושכת של שלטון נאצי.

שינוי היחס אל האריזציות הסתמן קודם כל בהתנהגות לשכת המסחר של המבורג. עד 1938 נקטה זו יחס ניטרלי-מרסן בעיקרו, אך מעתה עברה ליוזמות עצמאיות לטובת רוכשי רכושם של היהודים. בין השאר הציעה למשרד הכלכלה, שגם חוזי המכירה שנחתמו עד 1938 יוכפפו למפרע לאותם התנאים המפלים שלהם היו כפופים מעתה החוזים שנוקקו לאישור השלטונות.⁵⁷ דבר זה היה צריך לאפשר לקונים של רכוש היהודים להשתמש ממילוי התחייבויותיהם כלפי המוכרים היהודים, למשל על-ידי מחיקת המוניטין, שאסור היה להביאם בחשבון בחוזים החל מ-1938, או על-ידי צמצום תשלומי פנסיה ופיצויים אחרים.

החל מסוף 1938 השתתפו הארגונים המקצועיים והענפים הכלכליים של המבורג באישור מכירות החיסול הכפויות של מפעלי היהודים. בראשית דצמבר נסגרו בהמבורג תוך ימים ספורים מעל למאתיים חנויות קמעונניות של יהודים.⁵⁸ חיסול עסקי היהודים פעל אכן יותר לתועלתם העיקרית של אנשי העסקים מאשר העברתם לידיים "אריות", משום ששיחרר אותם מן התחרות הבלתי רצויה. נוסף על כך קיבלו האריזציות ממד רווחי חדש בכלכלת המבורג בעקבות מדיניות ההתפשטות הנאצית של 1938/39. כבר בעת סיפוח אוסטריה באביב 1938 השיג הגאולייטר קאופמן את השתתפות אנשי הכלכלה של המבורג באריזציה של עסקי התיווך שבידי

57 ראה: מכתב מאת עורך-הדין של לשכת המסחר בהאג לד"ר אלר (Eller) בברלין, 11.5.1939, שם, 11-227.fasc.

58 "Alle jüdischen Einzelhandelsgeschäfte Hamburgs werden geschlossen", *Hamburger Tageblatt*, 2.12.1938.

יהודי וינה.⁵⁹ בהמשך שותפו עסקים מהמבורג באריזציה של מפעלי היהודים בהולנד,⁶⁰ בדרום-מזרח אירופה,⁶¹ ובראש וראשונה בגנרל-גוברנמן בפולין, שם שימש ולטר אמריך (Emmerich), לשעבר מנהל הסנאט של המבורג, כשר הכלכלה. אמריך חש מחויבות מיוחדת כלפי עסקי המסחר של המבורג ומינה ארבעים עסקים משם כ"סיטונאים אזוריים" (*Kreisgroßhändler*) של הגנרל-גוברנמן, שבתפקיד זה יכלו לנכס לעצמם עסקים של יהודים על מלאי הסחורות שלהם.⁶² העובדה שנציגי ארבעים העסקים האלה דיקלמו לאמריך, לכבוד יום-הולדתו, את השיר "עלי באבא וארבעים השודדים" שחיברו בעצמם, מעידה עד כמה היו גורמים בעולם העסקים של המבורג מעורבים במדיניות הביזה הנאצית. נוסף על כך מבהירה "מעורבות" אנשי עסקים מהמבורג במרחב האירופי שתחת השלטון הנאצי את הממדים הבינלאומיים של האריזציה, שלא הצטמצמה רק לגרמניה, אלא הקיפה במהלך מלחמת הכיבוש הנאצית את אירופה כולה.

מרוויחים אחרים מ"שוק האריזציות"

מאמצע שנות השלושים התפתח בהמבורג, כמו בכל גרמניה, "שוק אריזציה" בלתי פורמלי, והוא היה הכר שעליו צמח ה"עסק" המגוון של מכירת רכוש היהודים וניהולו. מספר גדול של מתווכים ועורכי-דין עקבו אחרי השוק הפוטנציאלי הזה, חיפשו אובייקטים מתאימים, יצרו קשרים בין בעלים לקונים וניסחו את החווים הדרושים. תשלומי עמלה גבוהים הפכו את האריזציה לעסק רווחי ביותר. בהמבורג הבטיח לעצמו עורך-הדין הנאצי ד"ר ארתור קראם (Kramm), שנהנה מאמון מיוחד של המפלגה, עמדה מונופוליסטית במכירת בתי-העסק היותר גדולים של יהודים.⁶³ מתווכים ועורכי-דין אחרים התמחו בענפים אחרים של האריזציה. כך למשל עברו אריזציה בהמבורג כל בתי-המרקחת של יהודים בתיווכו של אחד ארנסט צובל (Zobel). את הסכומים שניתן היה להרוויח מדגים המקרה של מכירת

59 ראה: נאום קאופמן לפני "המועדון הלאומי של המבורג מ-1919" מה-6.5.1938: Bundesarchiv Potsdam, "Reichssicherheitshauptamt", St 3/510, p. 11 (BAP).

60 תזכיר מאת רודולף בלום (Blohm) מה-5.1.1943: Archiv Fst., fasc. 227-11, "betr.: Hamburger Firmen in den Niederlanden".

61 BAP, "Deutsche Reichsbank", no. 6612, pp. 396-398.

62 ראה: Aly and Heim, *Vordenker*, pp. 232-237.

63 ראה: AWLH, Z 131 (Fa. Rudolf Reich); Z 28-1 (Ostindienhaus Heinrich .Colm); Z 995-1 (Fa. Julius Lachmann); Z 995-2 (Fa. von Georg & Co.)

בית-האופנה G.W. Unger ביונגפרנשטיג (Jungfernstieg), רחוב העסקים היוקרתי ביותר בהמבורג, במחיר של 200,000 ר"מ. עורך-הדין ד"ר דרגה (Dröge), יו"ר לשכת עורכי-הדין של המבורג, תבע 30,000 ר"מ עבור הכנת חוזה המכירה. את גובה התביעה נימק בכך, ש"בסופו של דבר הצליחה השלמת החוזה רק הודות לקשריו הטובים".⁶⁴ העובדה שהד"ר דרגה שימש בה בעת גם כיו"ר אגודת Pro Honore למאבק נגד השוחד, מגלה רק פן נוסף של ההשחחה המוסרית של ניהול העסקים תחת השלטון הנאצי.

לצד המתווכים ועורכי-הדין פעל גם ענף הבנקים הגרמני כ"שוק האריזציות". במיוחד היו פעילים Deutsche Bank ו-Dresdner Bank, שניהלו מעקב קבוע אחר השוק, מימנו רכישות רבות וגם רכשו בעצמם חלקים בעסקים שעברו אריזציה.⁶⁵ גם בנק מ.מ. ורבורג בהמבורג חיפש קונים בשוק — אך במקרה זה בהוראת הבעלים היהודים, במטרה להשיג עבורם מחירים גבוהים ככל האפשר.⁶⁶

רווחים טובים הכניסו לא רק המכירה, אלא גם ניהול עסקי יהודים שטרם נמכרו, על-ידי "נאמנים" שמונו לרוב על-ידי מינהלת המסים העליונה לפי סעיף 37a של חוק מטבע החוץ. בהמבורג פעלו כמנהלים ומפרקים של עסקי יהודים רק חברי המפלגה הנאצית.⁶⁷ התבלטה בכך במיוחד חברת Hanseatische Vermögensverwaltung- und Treuhand- Gesellschaft m.b.H., ובקיצור Treuhansa, בניהולו של הנאצי הנס סיקסט פרייהר פון-ינה (Hans Sixt Freiherr von Jena)⁶⁸ מתוך פדיון המכירות או החיסול של עסקי היהודים אישרו לעצמם ה"נאמנים" לא רק משכורות עתק אלא רכשו לעתים את הנכסים בעצמם או שכפו את השתתפותם בבעלות בעת המו"מ על המכירה.⁶⁹

64 מכתב (ללא תאריך): Berlin Document Center, Personalakte Karl Kaufmann — PK, "betr. Arisierung G.W. Unger"

65 ראה: OMGUS, *Ermittlungen gegen die Deutsche Bank*, Nördlingen: Greno, 1985, pp. 165–175; Harold James, "Die Deutsche Bank und die Diktatur 1933-1945", in Lothar Gall et al., eds., *Die Deutsche Bank 1870-1995*, Munich: C.H. Beck, 1995, pp. 315–408, esp. 344 ff.; OMGUS, *Ermittlungen gegen die Dresdner Bank*, Nördlingen: Greno, 1986, pp. 76–84

66 ראה תיקיהם של עסקים אחרים בתוך: Archiv M.M. Warburg & Co., collection: Rappolt & Söhne, Juster *על העסקים* "Nicht durch das Sekretariat", (ללא רישום נפרד).

67 ראה רשימת הנאמנים בתוך: StAHH, Bürgerschaft II, C II d1, vol. 2

68 בין השאר, חברת טרויהגוזה מונחה כנאמן לעסקים: Gebrüder Hirschfeld, Heinrich: Abeles & Co., Adolf Salberg, Ostindienhaus Heinrich Colm, J. Lobbenberg

69 ראה מקרה מכירת החיסול של העסק גולדשמידט ומינדוס (& Goldschmidt)

לצורך ניהול נכסי דלא-ניידי של היהודים יום הגאולייטר קאופמן הקמת חברה בשם Hamburgische Grundstücksverwaltung-Gesellschaft von 1938 m.b.H. (GVG). את הון היסוד של החברה העמיד קאופמן לרשותה מתוך כספי "קרן המבורג של 1937", אך כדי להסוות זאת הופיעה כלפי חוץ חברת טרויהנוזה כבעלי החברה הנומינליים.⁷⁰ רשת השחיתות הזאת הושלמה לאחר מכן, כאשר גבתה חברת GVG "תרומות ארזיציה" בעת מכירת רכוש היהודים והפקידה אותן בחשבון מיוחד של "קרן המבורג של 1937".

חברת GVG, שהיתה ידועה לשמצה בין בעלי נכסי דלא-ניידי יהודים, שמה את ידה קודם כל על הנכסים שניהלו מתווכי בתים יהודים, אך לא עבר זמן רב עד שניכסה לעצמה את חלק הארי של כל נכסי דלא-ניידי של יהודי המבורג. החברה מכרה את הנכסים במחירים שהיו באופן ניכר מתחת לערכם בשוק וגרמה בכך נזק לבעלים היהודים. אך כדי שמחירי הנכסים בהמבורג לא יירדו עד שפל המדרגה, היא הציעה למכירה רק כמות מוגבלת מנכסים אלה.⁷¹

הענף הכלכלי שעסק בניצול רכוש היהודים חצה לא אחת את הגבול לעולם הפשע, שניצל את מצוקת היהודים באכזריות לתועלת אישית. בתחום זה פעלו רבים: מאנשי העולם התחתון שסחטו בשיטות של המאפיה "דמי חסות" מעסקים יהודיים⁷² ועד לעורכי-דין מושחתים שהציעו עצמם כמושיעים ליהודים במצוקה והסתלקו מן הזירה אחר שגבו מהם מקדמות שכר ניכרות.⁷³ אחרים התחזו לבעלי יחסי קירבה עם נאצים שהחזיקו עמדות מפתח בהמבורג, פיתו את היהודים הנרדפים בהבטחות מרהיבות וגבו סכומי עתק ללא כל תמורה.⁷⁴ כאשר עלה בשנת 1938 בבת-אחת מספר היהודים שנאלצו להגר, התפתח

70 Mindus), שם הנאמן פון-ינה השתתף כשותף מוגבל עם עירבון אישי של 50,000 ר"מ, 3-2, pp. 1489-1, AWLH.

71 על GVG ראה: StAHH "קרן המבורג של 1937", 42-41, pp. 4-6, No. 24.

72 כך, עד אוקטובר 1939, GVG מכר רק 280 נכסים. ראה מזכר ממחלקת מטבע חוץ מה-24.10.1939, 9 UA 3, StAHH Oberfinanzpräsident.

73 "Justiz Behörde Hamburg, Urteil des Amtsgerichtes Hamburg, Abt. 121, gegen Max Arthur Schlappkohl", 7.3.1939, 7 Js 181/39.

74 שם: "Urteil des Landgerichtes Hamburg gegen Dr. Alois Schlosser", 18.7.1941, 6 Js 1336/38 Safrian, *Eichmann-*; על מעשים דומים בווינה, ראה: *Männer*, pp. 35-36.

74 שם: "Urteil des Landgerichtes Hamburg gegen Anna Korowitschka", 21.8.1940, 11 Js 121/40.

מסחר בלתי חוקי בוויזות כניסה, ובו התעשר מספר רב של אנשים. אלה שקראו לעצמם "סוכני הגירה" דרשו שוחד בסכומים גבוהים תמורת הנפקת ויזה.⁷⁵ בקונסוליות של מדינות דרום אמריקה ומרכז בהמבורג היו כמעט כל הקונסולים ופקידיהם מעורבים בעסקי המסחר המתועב בוויזות מצילות החיים. בעבור ויזה לארגנטינה צריך היה לשלם שוחד בסך 5,000 ר"מ, בעוד שוויזה להאיטי ניתן היה להשיג בעבור 1,000 ר"מ בלבד. קהילת יהודי המבורג נאלצה להשלים עם המצב ולהשתתף בתשלום דמי השוחד, כדי לאפשר את הגירתם של לפחות כמה מחברי הקהילה חסרי האמצעים.⁷⁶ הקונסול הכללי של אורוגואי, ריבס (Rivas), ששימש ממלא מקום של זקן הסגל הדיפלומטי בהמבורג, הראה התלהבות מיוחדת בעסקים נפשעים אלה. מודע לערך השוק הגבוה של הוויזות שלו נהג ריבס "לערוך קניות" בחנויות אקסקלוסיביות של יהודים בלי לשלם.⁷⁷ תוך שיתוף פעולה הדוק עם עובדי הקונסוליה שלו — רובם יהודים — גבה לא רק את דמי השוחד המקובלים, אלא דרש גם סכומים גבוהים כ"עירבון" במטבע חוץ, והעביר אותם באופן בלתי חוקי לחו"ל. לבסוף הואשמו בשנת 1939 חמישה עובדים יהודים של הקונסוליה האורוגואית בבית-המשפט של המבורג בעוון מעילה ועבירות מטבע חוץ.⁷⁸ בית-הדין הגדיר את התנהגות הקונסול הכללי של אורוגואי כ"לא תיאמן" והטיף לנאשמים על ש"התעשרו בצורה הבויה ביותר" ו"מצצו את דמם" של המהגרים היהודים. בית-הדין ראה לנכון להוכיח את הנאשמים היהודים, על ש"דבר נורא הוא להתנפל על אנשים המצויים במצוקה, כדי לשדוד אותם עד לפרוטה האחרונה".⁷⁹ בהטפת המוסר הזאת של בית-המשפט תחת המשטר הנאצי לא חסרה מידה של העמדת פנים צינית, שכן שדידת אנשים חסרי מגן במסווה חוקי כביכול היתה מעשה של יום-יום במדינה הנאצית.

75 ראה: מכתב "Auswanderungsamt Hamburg an die Reichsstelle für Auswanderung" מ-21.10.1938, sec. II, A StAHH, "Auswanderungsamt I", vol. III 1938, II 13.

76 שם: חקירתו של ד"ר מקס פלאוט (Plaut) 3.10.1938.

77 ראיון עם הנס הירשפלד (Hirschfeld), 9.8.1990, עמ' 8, מראיין: ביאטה מאייר (Meyer), Archiv Fst./ Werkstatt der Erinnerung.

78 ראה: "Urteil des Amtsgerichtes Hamburg", dept. 131, 3.8.1939, 11 Js 209/39.

79 שם, Urteilstext, עמ' 25-26.

האוכלוסייה הגרמנית כמתעשרת מן השואה

בפברואר 1941 הגיעה האריזציה לשלב חדש, ואוכלוסיית המבורג כולה שולבה בחוג הנהנים ממנה, כאשר השתתפה במכירות הפומביות של רכוש היהודים. באותו חודש החרימ הגסטפו, על-פי הוראת הגאולייטר קאופמן, את רכושם הארוז של היהודים המהגרים שלא ניתן היה לשולחו ליעדו בגלל פרוץ המלחמה ב-1939.⁸⁰ רכוש זה כלל בין 3,000 ל-4,000 מכולות שאוחסנו עד אז בנמל של המבורג. בתוכם נמצאו מיטלטליהם של מהגרים מכל חלקי גרמניה, משום שבאופן מסורתי שימשה המבורג נמל יציאה למהגרים. החל מפברואר 1941 נמכר הרכוש הזה בפקודת הגסטפו במכרזים פומביים. פדיון המכירות הופקד בחשבון הגסטפו ב-Deutsche Bank, והגיע עד ראשית 1943 לסכום של 7.2 מיליון ר"מ.⁸¹ עורכי המכירות הפומביות⁸² וכן סוכני המשלוחים⁸³ היו אחראים מבחינה ארגונית לסוג זה של אריזציה ופיתחו אותו בשנות המלחמה לעסק נושא רווחים נאים. בעיתונות היומית הכריזו המוסדות הנוגעים בדבר שמטרת המכירות האלה היא "להפיץ את הסחורות במחירים סבירים בחוגים רחבים ככל האפשר של האוכלוסייה".⁸⁴ ליחס מועדף זכו אנשים שדירותיהם נהרסו בהפצצות, זוגות צעירים וגרמנים שחזרו מחו"ל ונהנו מטיפול "ארגון חו"ל של המפלגה הנאצית" (Auslandsorganisation der NSDAP — AO)⁸⁵ מעבר לכך דאגו מוסדות רבים של המדינה והמפלגה הנאצית להצטייד מתוך מאגר "הטובין היהודיים" (Judengut).⁸⁶ מינהלת הכיטוח הסוציאלי רכשה לעצמה רהיטים וכלי-בית; ראש מינהלת המסים ושירות הביטחון

80 AWLH, binder "Entziehung von Vermögenswerten durch Globalmassnahmen", "Richtlinien der Hamburger Gestapo für die Versteigerung des jüdischen Umzugsgutes", 20.1.1941

81 StAHH, "Oberfinanzpräsident", 47 UA 17 (רשימה לפי סדר אל-ף-בי"ת של ההכנסות מן המכירה הפומבית שהועברו בחקופה 1941-1943).

82 שם, 30 UA (רשימה של 22 עורכי מכירות פומביות שהשתתפו במכירה פומבית של נכסים ניידים של יהודים).

83 שם, 2 UA 47 (רשימה של 21 סוכנויות משלוחים שהיו מעורבות בשליחת חפצי בית של יהודים באוניות).

84 "Jüdisches Umzugsgut unter dem Hammer", *Hamburger Fremdenblatt*, 29.3.1941

85 ראה תכתובתו של עורך המכירות הפומביות קרל פ' שלוטר (Schlüter) 1941-1943, AWLH (ללא רישום נפרד).

86 על כך ראה: 23 StAHH, "Oberfinanzpräsident", (שימוש ברכושם של יהודים מגורשים ומהגרים יהודים).

של המבורג השלימו את ציודם ברהיטי משרד; ועדה של מוזיאון האמנות לקחה לעצמה ציורים והספריות הציבוריות של העיר התעשרו בכרכים רבים מספריותיהם הפרטיות של היהודים.⁸⁷

מפברואר 1941 ועד סוף המלחמה באביב 1945 לא חלף כמעט יום שבו לא הוצע ונמכר בהמבורג בפומבי רכושם של יהודים. היה מי שדאג להשלמה המתמדת של המלאי: החל מסתיו 1941 הפנה "המשרד למימוש הרכוש" (Vermögensverwertungsstelle) של ראש מינהלת המסים את ריהוט דירותיהם של היהודים המגורשים למכירה פומבית. כן הגיעו להמבורג כמויות גדולות מתוך רכושם הנייד של יהודים שנשדד במערב אירופה במסגרת ה-"Aktion M".⁸⁸ מה שהחל שם בשנים 1940/41 כשוד המאורגן של נכסי אמנות ופולחן בסמכות מטה מיוחד בשם "מטה רוזנברג" (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) התפשט במהלך הגירושים לאשוויץ על כלל רכוש היהודים בצרפת, בלגיה, הולנד ולוקסמבורג. המבורג הרוויחה ממשלוחי מבצע "M" רווח מיוחד. בשנת 1942 בלבד הגיעו ל"עיר ההאנוה" בדרכי הים כמה אלפי מערכות ריהוט של יהודים הולנדים שגורשו.⁸⁹ מלבד זאת הובילה הרכבת הגרמנית להמבורג, עד 1944, רכוש של יהודים ב-2,699 קרונות. חוג הלקוחות של חפצים אלה נע מעקרות-הבית הפשוטות עד לבתי-המסחר הגדולים בסביבה הכפרית, שבאופן קבוע נהגו להתעניין אצל המוכרים כדבר משלוחים חדשים שהגיעו.⁹⁰

אשה שעבדה בעבר כספרנית בהמבורג דיווחה ברישומיה האוטוביוגרפיים על תחושותיה למראה החלוקה והמכירה הפומבית של רכוש היהודים:

עוד היום אני חשה כפי שחשבתי אז: "מה יקרה באחד הימים לנו, שהיינו אשמים בכל זה". עוד לא היו לנו אז דאגות לאספקה השוטפת. הרי עדיין התגלגלו אלינו הטובין שנשדדו או שולמו בכסף-נייר חסר

87 תזכירים, 11 ביוני, 3 באוגוסט, 4 ו-7 בספטמבר 1942, בתוך: StAHH, "Hamburger öffentliche Bücherhallen", 14

88 ראה: "Gesamtleistungsbericht der Dienststelle Westen des Reichsministeriums für die besetzten Osgebiete", 8.8.1944. AWLH, Dokumentensammlung zur "M-Aktion", pp. 170-175

89 "Beigeordneter Martini Reichsstatthalter Kaufmann", תזכיר מה-16.10.1942, StAHH, "Senatskanzlei-Präsidialabteilung", 1942 S II 538

90 ראה מכתבים מאת Manufaktur- und Modenhaus Carl Möddel aus Lingen/Emsland אל עורך המכירות הפומביות קרל פ' שלוטר, AWLH, Correspondence Schlüter, 1941-1943 (ללא רישום נפרד).

ערך מכל אירופה, שהותקפה ונשדדה על ידינו. הרי עדיין קיבלנו באופן סדיר את המגיע על-פי כרטיסי המזון, ההלבשה וההנעלה. עדיין הביאו הגברים שבאו לחופשה מן האזורים הכבושים בשר, יין, מוצרי טקסטיל וטבק הביתה. עדיין עגנו בנמל האוניות עם רכוש היהודים שהוחרם בהולנד [...] גם לי הורו למלא בנמל את החסר לי בשטיחים, רהיטים, תכשיטים ופרוות. היה זה רכושם השדוד של יהודים הולנדים שכבר הובלו לתאי הגזים. לא רציתי שיהיה לי כל קשר לזה. אולם גם בסירובי זה היה עלי לנהוג זהירות כלפי האנשים הפרימיטיביים, תאבי-הבצע, בייחוד כלפי הנשים. אסור היה לי לבטא את מחשבותיי האמיתיות. יכולתי להשפיע בזהירות רק על נשים אחדות, שנתפסו פחות לאופוריה הכללית, וידעתי שבעליהן היו סוציאל-דמוקרטים איתנים בדעתם. להן גיליתי מניין הגיעו אוניות אלה המלאות חפצי בית משובחים ביותר וציטטתי באוזניהן את האמרה הישנה: "אין ברכה במה שנרכש שלא ביושר". והן נענו.⁹¹

על-ידי החלוקה והמכירה של רכוש היהודים הפך המשטר הנאצי חוגים רחבים של האוכלוסייה הגרמנית לשותפים במדיניות הביזה וההתפשטות שלו ולמפיקי תועלת חומרית מן השואה. היבט זה כמעט לא זכה עד כה לתשומת לב במחקרים על האריזציה. מה שהתחיל בשנת 1933 באופן זוחל במכירות רכוש בודדות התפתח לאחד מחילופי הבעלות הגדולים בתולדות העת החדשה. בשנים 1938/39 הפך למדיניות של ביזה באמצעות מנגנון המסים ונסתיים בשוד המוני שבו השתתפו חלקים גדולים של האוכלוסייה הגרמנית. גם אם המדינה הנאצית היא שהפיקה מן האריזציה את מירב התועלת הכספית, הרי שבשום תקנה אחרת של מדיניות-היהודים הנאצית לא היו כל-כך הרבה שותפים פעילים, ובעיקר כל-כך הרבה מרוויחים.

Gertrud Seydelmann, *Lebenserinnerungen*, Hamburg: 1994, manuscript, p. 91
83.

תרגום: אברהם בראקאי